

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿԵԱՆՔ

Գրական կենդանութիւն.— Վիպաթերթ:— Ընթերցասիրութիւն տարածելու միջոցներ:— Գրական տեղափոխութիւններ:— Ռուսահայ վիպագրութիւնը և նրա քննադատ-պատմաբանը:— Միակողմանի քննադատութիւն, կուսակցական քննադատութիւն: Վէպ և տէնդէնցիա:— Մեր գրականութիւնը սպասում է անայառ քննադատի և պատմաբանի:

Ձեռք կարող ասել, որ մեր գրական կեանքը մեռած չի՛նի. ընդհակառակը վերջերս մի տեսակ առանձին աշխուժութիւն է նկատուում անգամ գլխաւորապէս հրատարակչական ասպարիզի վերայ: Ըստ սովորութեան՝ աշխարհիս զանազան անկիւններից, ուր որ հայկական գաղութ է հաստատոււմ, երևում են «վալը ընկնող աստղերի» նման նոր պարբերական հրատարակութիւններ. որոնք շուտ շուտ մարում են առանց երկարատե հետք թողնելու: Բայց այդպիսի ժամանակաւոր լուսատուների երևալն էլ հետաքրքրական է և մխիթարական, որովհետեւ ցոյց են տալիս, որ մեր հեռաւոր և վտարանդի եղբայրները ապրում են ոչ միայն «հացիւ, ալլ և ճբանիւ Տեառն»: Գրանց մէջ շատ անգամ պարբերական հրատարակութեան նորաձեւութիւններ ու «նոր խօսքեր» էլ ենք գտնում: Այսպէս օրինակ Վառնայի (Բուլղարիա) նոր ամսագիր «Վիպաթերթ—Հանդէս վիպասանականը» կոչուած է բաւականութիւն տալու յատկապէս ժողովրդի ընթերցասիրութեանը և իր տեսակում հետևողութիւն է ևրոպական այդ տեսակ հրատարակութիւնների: Այնտեղ հետաքրքրական վէպը մեծ գին ունի և մեծ ախորժակով է կարդացւում բանուորների, արհեստաւորների, մանրավաճառների և այդ տեսակ կիսակիրթ դասակարգերի շրջաններում: Ժողո-

վրդական և բուլվառական թերթերը սուրբ պարտք են համարում կերակրել իրանց ընթերցողներին զանազան խորհրդաւոր վէպերով և աւկածախնդիր պատմութիւններով: Մեր Պօլսի թերթերն էլ դրանց, մասնաւորապէս ֆրանսիական մամուլի, ուշիմ աշակերտներն են: Բաց արէք Պօլսական թերթերի վերջին համարները և դուք այնտեղ կգտէք ոչ թէ մէկ, այլ երկ-երկու «սարսափելի» վէպեր, որոնք, պէտք է ենթադրել, սիրով ընդունուում և կարդացուում են Պօլսում և նրա շուրջը: Այդ տեսակ վէպերը շատ անգամ պատճառ են դառնում թերթի ժողովրդականաւուն և տարածուելուն: Դեռ նորերս Իտալիայի մի փոքր քաղաքում ականատես եղաւ հետևեալ տեսարանի՝—մեծ փողոցի վերայ, ուր անց ու դարձ էր լինում բաւականի մեծ բազմութիւն, գլխաւորապէս եկուորների—փոքրիկ լրագրավաճառները բողազ էին պատռում աղաղակելով. «Secolo» «Corvera del sera» և աւելացնելով Ռուս-ձապոնական պատերազմի մասին ստացուած նոր լուրերի բովանդակութիւնը: Օրաթերթերը արագ սպաւուում էին «օրուալ չարիքով» հետաքրքրուող բազմութեան մէջ: Այդ աղմկալի փողոցից ես բարձրացաւ խաղաղ քաղաքացիների և ժրաջան արհեստաւորների և բանուորների թաղը. այստեղ էլ վաճառում էին օրաթերթեր, բայց ծախողը մի ձերուկի էր, որ բարձր ձայնով պատմում էր թերթում փսլուած վէպի բովանդակութեան սկիզբը և խոստանում էր շարունակութեան մէջ հազար և մէկ սարսափներ, գերմարդկային վեհանձնութիւններ և այլն և այլն: Այդ շարունակութիւնով հետաքրքրուողը պէտք է վճարէր հինգ չէնտէզիմի (centesim), այսինքն երկու կոպէկից էլ պակաս և ստանար թերթը, որի բանասիրականում նա կգտնէ անվերջ «շարալարելի» «նէպալօլի գաղտնիքը» կամ «Մաֆֆիայի սիրուհիներին»... Վառնայի վիպաթերթի բովանդակութիւնն էլ ցոյց է տալիս, որ նա ճառալելու է քջցառապէս ընթերցասիրութիւն տարածելու գործին, որ այժմեան պայմաններում անշուշտ մեծ արժէք ունի: Ահա այդ թերթի առաջին և երկրորդ համարների բովանդակութիւնը՝ ա) «Մերժուած սէր», պօլսական կեանքի դրուագներ, ազգային վէպ,

գրած է Պ. Ե. Սըրմաքէշեան. բ) «Տուածներ և գաղտնիք Հուստաքննութեան», հեղինակութիւն Պ. Պ. Մասիոյի և Լիոնէյի. (այս վէպը բնաւ կապ և նմանութիւն չունի տարիներ առաջ հրատարակուած «Գաղտնիք Հուստաքննութեան» ի հետ). գ) «Խորհրդաւոր դատ» Յօստիւնէ տիւ Պօսկօպէի:

Խօսք չկայ, որ մեր, Կովկասում հրատարակուող թերթերի բաժանորդները սովոր չեն այդ տեսակ գրականութիւն մարսելու, հարկ էլ չկայ նրան վարժեցնելու և դաստիարակելու այդ ուղղութեամբ, քանի որ կարելի է տալ նրան գեղարուեստական արժէք ունեցող վէպեր կամ հանրամատչելի գիտական երկեր և դրանցով նրա հարցասիրութիւնը զարգացնել և նրան ընթերցասիրութեան «բացիլը» պատուաստել: Եւ մինչդեռ դա ոչ միայն կարելի է և անհրաժեշտ է—մեր միակ այժմուայ օրաթերթը մեռցնում է իր ընթերցողների մէջ եղած ընթերցասիրութիւնն էլ—մի կողմից խորշելով հայոց կեանքից և նրա պահանջներից, միւս կողմից—տալով անմարսելի և անբովանդակ բանասիրականներ: Դրան կասեն ի չարը գործ դնել այն մենաշնորհը, որով նա բաղդի բերմամբ օգտուում է: Թէպէտ և դա ինքնասպանութեան ճանապարհ է, բայց թերթը ինքն իրան բարոյապէս սպանելով միևնոյն ժամանակ խոչընդոտ է դառնում անհրաժեշտ հասարակական շարժման՝ ընթերցասիրութեան: Ուստի լիովին միանում ենք «Լուծմայի» յայտնած ցանկութեան տեսնել զոնէ «Տարազն» օրաթերթի վերածուած: Մեր գրական ապարէզը կրկին երկու բանակի է բաժանուել, առում եմ «կրկին», որովհետև երկու բանակների բովանդակութեան և կազմի մէջ փոփոխութիւններ եմ տեսնում: Մի կողմից «Մշակ» և «Մուրճ», որոնց սկսել են մասնակցել Յ. Յովհաննիսեան, և այլք. — միւս կողմից «Տարազ» և «Լուծմայ», որոնց գլխաւոր աշխատակիցների ցանկում կարդում ենք Ջիրվանդազէի, Վ. Փափագեանի, Մուրացանի անունները: Եթէ վերջիններիս շարքին միանան Զանթ, Նար-Դոս, Ագապեան—այն ժամանակ «Տարազն» և «Լուծման» համարձակ կարող են յայտարարել, որ իրանք «երիտասարդ

վիպադրութեան» օրգան են: Իհարկէ, պ. Լէօն, «ազատամիտներից այդ ամենաերկար գրողը» կասի թէ գրանք փթած ոյժեր են, յետադէմ և տաղանդից զուրկ, բայց նրան ոչ ոք, բացի «Բազմավէպից» չի հաւատար: Իսկ մենք կասենք—թէ գրանք անպէտք գրողներ են, ինչպէս յայտարարեց այդ պ. Լէօն «Բազմավէպի» և նրա յաւելուածի մէջ, ապա ցոյց թող տայ, որոնք են պէտքեականները: Նրա ուղղակի անբարեխիղճ այդ յօդուածներից մենք եկանք այն միակ եզրակացութեան, որ նրա քննադատական կշեռքը՝ «Մշակն» է: Իսկ նրա ձեռին մի տեսակ շրջանակ է. ով և ինչ որ մտնում է նրա մէջ և տեղաւորում—լաւ է, ղեղեցիկ, յառաջադէմ. իսկ եթէ ոչ—վայ նրան. «լաւ էր, որ նա չծնէր»... Ահա ձեզ օրինակներ և ապացոյցներ. պ. Մուրացանը իր վէպում բողոքականների արարքներն է նկարագրում. մի ուրիշ տեղ—Գր. Արծրունուն է ծաղրում. այդ բաւական է, որ պ. Մուրացանը տաղանդից զուրկ «պասկ վիլիանտ» անուանուի: Զիրվանգագէն «Արսէն Իմաքսեանն» է գրում. շատերը ասում են, որ դա Գր. Արծրունին է. ուրեմն պէտք էր, որ Ա. Իմաքսեանը հանճար լինէր և ոչ թէ այն, ինչ որ դուրս է բերուած վէպի մէջ. ուրեմն Զիրվանգագէն «փոքրիկ տաղան» է: Վ. Փափագեանը «Էմմա» վէպի մէջ խօսում է մի ինչ որ «Չայն» թերթի մասին. «Չայնը, ասում է Լէօն, «Մշակն» է. այստեղ իհարկէ, ամեն ինչ ներկայացրած է ծաղրական կերպով: Մենք չենք ուզում հարցնել թէ ինչո՞ւ «Չայնը»—«Մշակն» է, թէ որտեղից է դուրս գալիս «ուրեմն» և այլն. մեզ համար հետաքրքրականն այն է, որ դրա համար պ. Վ. Փափագեանը մի լաւ կոթոց է ստանում պ. Լէօնից. էլ «զգուելի», էլ «ստոր», էլ «կամէլէօն» և այլն և այլն: «Ուշուցն է տալիս աշտարակցու նման» խօսքը կարելի է այժմ փոխել «ուշուցն է տալիս Լէօնի նման» խօսքի:—Սակայն թող այդ վերոյիշեալ գրողները Գր. Արծրունուն աստուածացնէին վէպերի մէջ, իսկ «Մշակը» մտաւոր սնունդի աղբիւր հրահակէին—հաւատացէք, նրանք ոչ «պասկ վիլանտ», ոչ «փոքր տաղանգ» և ոչ «քամէլէօն» կլինէին. ապացոյց

այն, որ պ. Լէօն իր «Ռուսահայ վիպագրութեան» մէջ առանց քաշուելու զետեղում է հետեւեալ տողերը. «Փոքրիկ վէպ է Գր. Արծրունու «Էվէլինան», բայց որքան լայն եւ մեծ միտք ունի իր մէջ, որքան շատ բան է ասում: Հասարակական գաղափարի այդպիսի աստուածացում կարող էր տալ միայն Գր. Արծրունու նման գաղափարական գործիչը. «Էվէլինան» մի սիրուն առանձնութիւն է գրաւում մեր վիպագրութեան մէջ... «Էվէլինան» մի հրապարակախօսական, սիրուն վէպ է, թարմացնող ու ոգեւորող իր վերին աստիճանի համակրելի, ուժեղ տենդնցիայով: Չը նայած իր գեղարուեստական պակասութիւններին, նա ՊԱՏՈՒԱԽՈՐ տեղ կունենայ հասարակական գաղափարներով սնվող մեր գրականութեան մէջ...»: Եւ այսպիսի փափոսով գրուած է Լէօի ամբողջ յօդուածը Գր. Արծրունու, իբրև վիպասանի մասին: Եւ դա լուրջ քննադատութիւն է. դրա մասին է, որ «Հանդէս Ամսօրեայի» և «Բազմավէպի» կենսագրողները ասում են «տաղանդաւոր և անկողմնապահ քննադատ»: Որ պ. Լէօն աշխատասէր է, շատ գրելու ընդունակութիւն ունի, անխոնջ կոմպիլիատոր է—այդ ես տեսնում եմ. բայց որ նա տաղանդաւոր և անկողմնապահ քննադատ է—ես այդ չեմ տեսնում: Արդութեան, Ս. Նազարեանցի, Գր. Արծրունու կենսագրութիւնները դեռ քննադատութիւններ չեն, և իբրև կենսագրութիւններ էլ բաւականին թոյլ են, որովհետև նրանց մէջ շատ բան ասուած է, բայց գլխաւորը չի արուած՝ այսինքն ժամանակի և անձնաւորութեան պատկերը չի տուած: Իրանք կենսագրութեան նիւթեր են, կարգով դասաւորուած. այժմ հարկաւոր է, որ մէկ ուրիշը, տաղանդաւորը—օգտուի այդ նիւթերից և նրանց հոգի ներշնչէ: Քննադատութիւն չէ և նրա ահագին յօդուածը (դեռ չի վերջացել) Վենետիկ օրգաններում. աւելի շուտ դա գրականութեան պատմութեան մի փորձ է: Բայց որովհետև պ. Լէօն աւելի կոմպիլիատոր է քան պատմաբան, աւելի պոլէմիստ է քան քննադատ—նրա այդ յօդուածն էլ պոլէմիկ է իր հակառակորդների հետ: Միջակ գեղա-

ըուեստական ճաշակով, բաւականի վայր ի վերոյ գրական-գիտական պաշարով, առանց քննադատական սխտեմի ու մէտօղի—վեր կենալ և աշխարհ արարածի առաջ մեր վիպագրողներին իսկ Սիւլիւկի Տէր Պապային նման ռաւթել որին գերեզման, որին աւագան, Գր. Արծրունուն տալ տաղանդաւոր վիպասանի մրցանակ, իսկ Մուրացանին և Փափաղեանին ВОЛЧИЙ БИЖЕТЬ — այդպիսի քաջագործութիւն անելու համար հարկաւոր է նախ և առաջ մեծամտութիւն, որ և ունի պ. Լէօն բաւականաչափ:

Այլ ևս մի քանի խօսք նոյն յօդուածի կամ յօդուածների մասին: Պ. Լէօն գիտէ, որ գրականութեան մէջ գոյութիւն ունի «գեղարուեստը-գեղարուեստի համար» կոչուած ուղղութիւնը, բայց բոլորովին սխալ է հասկանում այն: Ընդհանուր գրականութեան մէջ շատ քիչ վէպ կարելի է ցոյց տալ, որոնց կարելի լինէր այդ ուղղութեան շրջանակի մէջ առնել. ուրիշ բան է օտանաւոր-բանաստեղծութիւնները, որոնք շատ անգամ հէնց «Գեղարուեստ են գեղարուեստի համար»¹⁾: Պ. Լէօն կարծում է (տես «Գեղունի», 1903 թ., էջ 51), որ եթէ մի որևէ գրուածքի մէջ «տէնդէնցիա» (միտում) չկայ—այդ գրուածքը արդէն պատկանում է «Գեղարուեստը գեղարուեստի համար» ուղղութեան: Եւ որովհետև այդ տեսակի գրուածքները նրա կարծիքով անպէտք են, ուրեմն ամեն մի իսկական գեղարուեստական գրուածքը պէտք է տէնդէնսիօզ լինի: Բայց քիչ է տէնդէնցիան, հարցնում է Լէօն և պատասխանում այն, որ «հեղինակը գիտակցական դիտաւորութիւն է ունենում ընթերցողի մէջ մի յայտնի միտք զարթեցնել, մի յայտնի զգացմունք շարժել և դրանով հասնել մի յայտնի նպատակի»: Եթէ ընդունենք այդ որոշումը, հազիւ թէ կգտնուի մի վէպ, որ տէնդէնսիօզ չլինի, որովհետև այն վէպը, որ ոչ միտք է զարթեցնում/ոչ

¹⁾ Օրինակ Ֆրանսիացի «Պառնասական» կոչուող բանաստեղծների, ռուս բանաստեղծ Ֆէտի, Ալ. Տօլստոյի և այլոց բազմաթիւ ոտանաւորները:

էլ զգացմունք շարժում— վէպ չէ: Ուրեմն ինչ վէպ էր որ առնենք, որը մեր մտքին որոշ ուղղութիւն է տալիս, մեր զգացմունքները շարժում է որոշ կերպով— տէնդէնսիօզ է: Սակայն միթէ Լ. Տօյստօյի Աննա Գարէնինան տէնդէնսիօզ վէպ է. կամ միթէ Մօպասանի «Մահուան նման ուժեղ» վէպը տէնդէնսիօզ է: Բնաւ և երբէք: Դրանք ամենակենդանի կեանքի պատկերներ են և գրուած են այն աստիճանի պատկերօրէն և գեղարուեստական չափով, որ ընթերցողը իսկոյն սկսում է որոշ դատողութիւններ անել այս կամ այն դէպքի մասին, համակրել այս կամ այն անձնաւորութեանը: Ոչ Տուրգենևը, ոչ էլ Մօպասանը քարոզիչներ են կամ հրապարակախօսներ. նրանք գեղարուեստագէտներ են և ուսուցանում են մեզ պատկերացնելով մեր առաջ կեանքը, մարդուս ոգին, մտքերը և զգացմունքները: Եւ ի հարկէ պ. Լէօն չի ասիլ, որ այդ երկու վիպասանները առհասարակ էլ տէնդէնսիօզ են և կամ տէնդէնսիօզ չլինելուն պատճառով արժէք չունին: Մինչդեռ Երվանդադէի մասին նա ասում է այդ: Լէօյի կարծիքով «Երվանդադէն իբրև վիպագրող երկրպագում է «Գեղարուեստը գեղարուեստի համար» նշանաբանին: Սակայն միթէ կարելի է ասել, որ «Օրիորդ Լիզայի», «Խնամատար»-ի, «Հյւրէհ»-ի, «Կրակ»-ի, «Արսէն Իմաքսեանի», «Քասուս»-ի հեղինակը «Գիտակցական դիտաւորութիւն» չունի ընթերցողի մտքին և զգացմունքին որոշ ուղղութիւն տալու... Ակնբեր և, որ այդ չի կարելի ասել Երվանդադէի մասին, քանի որ լիշեալ վկայերից մի քանիսը աշկարայ տէնդէնսիօզ են: Ոչ, պ. Լէօ: Ձեր տուած որոշումը տէնդէնսիայի մասին սխալ է. այդ որոշումով ամեն մի վէպ տէնդէնսիօզ է: Մեր կարծիքով տէնդէնսիօզ պէտք է կոչել այն գրուածքը, որը գրուած է յատկապէս որոշ գաղափար արձարծելու կամ պաշտպանելու համար ¹⁾:

¹⁾ Մի ռուսըննադատ—անգլիացի քննադատ Մէտցի. Արնօլդի գաղափարների մասին խօսելիս իրաւացի նկատում է, որ հարկաւոր է զանազանել «փաստի» տէնդէնսիայան «իդէալի» տէնդէնսիայից: Փաստի տէնդէնսիա է, երբ հեղինակը պաշտպա-

Սյր դէպքում գրուածքի ալժէքը չափուում է նրանով թէ որ աստիճանի նա միակողմանի չէ և թէ ինչ գաղափար է պաշտպանում: Եթէ հեղինակը տաղանդաւոր է, զարգացած մարդ է, յուսամիտ գաղափարների տէր, բարի զգացմունքներով օժտուած—նրա գրուածքը որքան էլ տէնդէնսիօզ լինեն—այնուամենայնիւ բարձր կդասուին իբրև գեղարուեստական մի ստեղծագործութիւն: Օրինակ Իբսէնը և նրա գրուածքները, Եւ ընդհակառակը, փոքրիկ տաղանդի տէր կամ փչացած հեղինակը կարող է տալ միայն անհամ կամ անպիտան, վերացական կամ պարսաւական գրուածք: Ուստի հարկ էլ չկայ ամեն մի հեղինակից պահանջել որ նա տէնդէնսիօզ լինի. ընդհակառակը - թող նա տէնդէնսիօզ չլինի, թէ չէ եթէ մի փոքր տաղանդի նման բան ունի—այն էլ կկորցնի: Կրկին ուրիշ հարց է թէ հասարակօրէն այս կամ այն հեղինակը, իր այս կամ այն գորուածքով ինչ զգացմունքներ է շարժում ընթերցողների մէջ, ինչ տեսակ նրանց ուղղութիւն է տալիս. որ չափով նա լայնացնում է մեր մտաւոր հորիզոնը, մեր մտքերին ինչ ուղղութիւն է տալիս. վերջապէս ինչ արժէք ունի հեղինակի իդէալը: Պ. Լէօն այս հարցի վճռման մէջ էլ ընկնում է միակողմանիութեան մէջ և պահանջում է, որ հեղինակը անպատճառ հասարակական խնդիրներ արժարծէ, անպատճառ հասարակական գաղափարների ընդհարումների վերայ հիմնէ իր վէպը: Ինչո՞ւ, ինչ հարկ կայ այդ տեսակ միակողմանութիւն քարոզել: Վիպասանը կեանքի նկարիչ է. բայց միթէ կեանքը միմիայն հասարակական խնդիրների շուրջն է: Ապա մարդը, նրա «ես»ը, ներքին կեանքը, կատարելագործութիւնը, նրա սէրը, ընտանեկան կեանքը և այլն և այլն—անհատի այդ անձնական կեանքը միթէ վէպի նիւթ կարող չեն լինել: Ինչ է Գէօթէի «Վերգերը» վէպ չէ թնչ է, թէ վատ վէպ է միայն այն

նում է ներկան, իրականութիւնը. իդէալը տէնդէնցիան—երբ նա պաշտպանում է ցանկալի ապագան, այն որ չկայ, բայց որը ցանկալի է որ լինէր:

պատճառով, որ նա այլից սկսած մինչև և—օ—Ֆ—
խօսուում է անհատի մասին, նրա զգացմունքների և
մասնավորապես նրա սիրոյ մասին: Պ. Լէօն գուցէ լը-
սած կլինի, որ Ֆրանսիացի վիպասան Մէրիմէն ունի
գրած «Կարմէն» անունով մի վէպ, որից վերցրած է
և այդ անունը կրող օպերայի լիբրետօն: Մերիմէի
այդ վէպը խօսուում է միմիայն սիրոյ մասին և այդ հս-
ղի վերայ տեղի ունեցած բնավորութիւնների ընդհար-
ման մասին. ուրիշ ոչինչ, Բայց տեսէք թէ ինչ սիրուն
վէպ է (տես Գլխօի գրուածքը գեղարուեստի մասին):
Այնպէս որ հարկ չկայ մեղադրելու Շիրվանզադէին կամ
ուրիշին, որ նրանց վէպերի հիմնաքարը սէրն է, սի-
րոյ զգացմունքն է. շատ էլ լաւ է, որ այդպէս է, թէ
չէ դա չէր լինի վէպ, այլ մի ուրիշ բան՝ առաջնորդող
յօդուած, քննադատութիւն, գիտական յօդուած և այլն:
Ի հարկէ «առ ի չգոյէ լաւագունի» Լէօի յօդուածը
էլի մի բան է. բայց ցաւն էլ հէնց նրանումն է, որ
նա պէտք է սխալ գաղափար տարածէ մեր արդի
գրականութեան մասին և չէ լինելու մի ուրիշ գը-
րուածք, որ ցրէր նրա միակողմանի, շատ անգամ մի-
տումական դատողութիւնները և վճիռները այս ու այն
գրուածքի, այս ու այն հեղինակի մասին:

Վերջերս մի նոր երևոյթ է նկատուում. սկսել են
հրատարակել մեր հեղինակների, մասնավորապէս վի-
պասանների, երկերի ժողովածուները: Աբովեանինը հրա-
տարակուած է, Ռ. Պատկանեանը նոյնպէս, իսկ նրա
երրորդ հատորը մամուլի տակ է. նոյնպէս մամուլի
տակ է և Մ. Նալբանդեանի երկերի երկու հատորները
Բաֆֆիինը լոյս են տեսնում մաս-մաս. ինչպէս և Պ.
Պաօշեանինը. լոյս են տեսած նոյնպէս Ծերենցի (վա-
ղուց), Գուրեանի և Պարոնեանի գրուածքների ժողովա-
ծուները. տպուում է Փարիզում Պէշիկթաշեանինը:
Լոյս տեսան Շիրվանզադէի երկերի երեք հատորները.
բաժանորդագրութիւն է բացուած Մուրացեանի երկերի
լիակատար հրատարակութեան: Պարսկաստանում տպ-
ուում են Ատրպեթի երկերի ժողովածուները: Հրատա-
րակուած են նոյնպէս Աղայեանի, Առուրեանի, Ահա-

րոնեանի, Եանթի և մի քանի այլ երիտասարդ վիպա-
սանների և բանաստեղծների երկերը: Յանկալի է, որ
հրատարակուէին նոյնպէս Փափագեանի, Նար-Դոսի և Պ
գապեանի երկերի ժողովածուները: Եւ եթէ գրահանու-
թեան և ընթերցողների բաղդից այժմ երևան գայ մի
օրինաւոր քննադատ, նա կարող կլինի հեշտութեամբ
տալ «զկայսերն կայսեր, և զԱստուծոյն—Աստուծոյ»:
Ժամանակ է արդէն կազմել XIX-րդ դարու մեր գրա-
կանութեան պատմութիւնը և տարածել այն ժողովրդի
մէջ՝ անցեալի և ներկայի միջև ամուր կապ հաստատե-
լու համար:

ՄԻՆԱՍ ԲԵՐԱԲԵՐՆԱՆ
